

Tibor Kemenczei, DIE SCHWERTER IN UNGARN I (VOLLGRIFFSCHWERTER).
W serii: Prähistorische Bronzefunde, dz. IV, t. 9, Stuttgart 1991, ss. 101+90 tablic i map.

Monografia T. Kemenczei wbrew jej tytułowi poświęcona jest nie tylko mieczom, lecz również zbliżonym formą sztyletom brązowym i żelaznym, zaliczanym do grupy okazów z masywną rękojeścią (Vollgriffschwert). Stanowi ona kolejne dla Węgier opracowanie tej kategorii uzbrojenia w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza¹. W ten sposób dla całej strefy, położonej na południowy zachód i południe od zespołu kulturowego, określonego tradycyjnie jako kultura łużycka, otrzymujemy niemal pełną, jak dotąd, publikację tej kategorii wytworów brązowych, szczególnie ważną dla studiów nad problematyką oddziaływań kulturowo-wymienionych strefy tzw. karpackiej na obszar omawianej kultury. Aktualnie dla poznania z obrębu tej strefy całokształtu dostępnych archeologom mieczy z omawianego tu czasokresu oczekiwać jeszcze wypadnie na kolejne, uzupełniające opracowanie dla terenu Czech i Słowacji tej samej grupy mieczy, która jest przedmiotem recenzowanej tu pracy.

Przypomnę, że szczególnie ważne w tym kontekście tego rodzaju monograficzne opracowania mieczy w serii *Prähistorische Bronzefunde* opublikowali m.in. P. Novák² dla ówczesnej Czechosłowacji, obejmując w nim okazy z wcześniejszych faz epoki brązu oraz T. Bader³, omawiający wspomnianą kategorię uzbrojenia z terenu Rumunii. Aktualnie jednak dla kwestii tej grupy broni w obrębie ziem w dorzeczu Odry i Wisły nie dysponujemy ani opracowaniem dotyczącym tych właśnie obszarów, ani też podobną pracą, odnoszącą się do ziem w dorzeczu górnego Dniestru, a znajdujących się w epoce brązu w strefie ścisłych powiązań ze wschodnią częścią Kotliny Karpackiej.

Recenzja niniejsza nie będzie jednak dotyczyła kwestii szczegółowych, co do których w odniesieniu do Węgier nie czuję się upoważniony. Pragnę w niej położyć nacisk na pewne ogólne założenia merytoryczne tej serii wydawniczej, które moim zdaniem powinny być w dalszych tego typu opracowaniach w miarę możliwości uwzględniane. Ponadto poniższe uwagi formułuję zgodnie z oczekiwaniami prahistorii naszego kraju, którego ziemie zwłaszcza w dorzeczu Odry i Warty znajdowały się przez całą epokę brązu w sferze silnych oddziaływań kulturowo-wymienionych Kotliny Karpackiej w kierunku północnej części Europy Środkowej, odzwierciedlających się zwłaszcza pod postacią napływu różnych kategorii materiału zabytkowego z brązu, określanych jako pochodzenia „karpackiego”.

Układ pracy zrealizowany został zgodnie z ogólnymi założeniami dla całej omawianej serii *Prähistorische Bronzefunde*. Obejmuje więc wprowadzenie (s. 1–7), zestawienie i analizę mieczy z terenu Węgier w dzisiejszych granicach tego kraju (s. 8–88), ze szczegółowym podziałem na typy i odmiany oraz określeniem ich datowania w ramach poszczególnych grup, a dalej

¹ Typom mieczy z terenu Węgier, reprezentowanym przez okazy z płytką lub jęczyzkiem do rękojeści, poświęcona jest odrębna monografia. Zob. T. Kemenczei, *Die Schwerter in Ungarn I (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungeschwerter)*, PBF dz. IV, t. 9, Stuttgart 1988.

² P. Novák, *Die Schwerter in der Tschechoslowakei I*, PBF dz. IV, t. 4, Stuttgart 1975.

³ T. Bader, *Die Schwerter in Rumänien*, PBF dz. IV, t. 8, Stuttgart 1991.

skrótowe zestawienie podstawowej literatury (s. 91–93), rejestr muzeów, z których pochodzą analizowane miecze (s. 94–95) oraz indeks geograficzny (s. 96–101). Część drugą obejmują tablice z prezentacją omawianych zabytków (tab. 1–90) wg typów i odmian oraz niezbędne ujęcia kartograficzne ich występowania w obrębie Węgier, a także wybrane inwentarze skarbów i grobów, w jakich je ujawniono.

Całość dostępnego materiału zabytkowego wspomniany autor podzielił na kolejne typy od A do Z, wraz z odmianami w ich obrębie, obejmując nimi miecze od wczesnobrązowych typu Hajdúsámson-Apa do mieczy typu antenowego, włączając również okazy, określane jako tzw. przedscytyjskie (kimmeryjskie?), miecze z zach. Węgier z HaC-D oraz miecze i sztylety żelazne o wyraźnej proveniencji ze strefy scytyjskiej Pm. Nadczarnomorza i leśnostopowej części Ukrainy. W formie załącznika omówione też zostały miecze obcego pochodzenia, znajdujące się w zbiorach węgierskich muzeów.

Doceniając trud autora, włożony w zebranie całości materiału i w zaprezentowanie bardzo dokładnego podziału wg typów A-Z oraz związanych z nimi odmian, a także szczegółowej analizy typologicznej i chronologicznej, nie sposób jednak nie wyrazić tu pewnego zastrzeżenia. Podział zaproponowany przez T. Kemenczei znalezisk węgierskich na tak dużą liczbę typów rozumieć należy jako podział wyłącznie roboczy, ale nie jako wprowadzenie do obiegu naukowego nowych propozycji w zakresie skrótego nazewnictwa z wykorzystaniem liter i cyfr dla poszczególnych kategorii mieczy z maszyną rękojeścią. Np. typ I odmianę 1 prezentują faktycznie miecze typu Riegsee, o czym dowiadujemy się dopiero z tekstu objaśniającego.

Jeśli przyjąć za wzór tego rodzaju stosowaną powszechnie nomenklaturę w formie oznaczeń literowo-cyfrowych dla poszczególnych kategorii zabytków ruchomych z okresu wpływów rzymskich, należałoby dla znalezisk metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza dokonać tego w skali ogólnoeuropejskiej, a nie dla każdego kraju w dzisiejszych jego granicach oddzielnie. Przypomnę, że podobny podział mieczy z ziem polskich na 27 typów (od I do XXVII), z wydzieleniem ich odmian, przedstawił J. Fogel⁴. W obu przypadkach zezwoliło to oczywiście na szczegółowy podział na typy i odmiany, ale ani w jednym ani drugim nie ułatwia korzystania z tych opracowań przez innych badaczy, zwłaszcza, że w odniesieniu do dużej części zabytków chodzi o te same typy i odmiany. Przypomnę o bardzo ogólnych propozycjach tego rodzaju podziału klasyfikacyjnego mieczy, wysuniętych m.in. przez E. Sprockhoffa⁵, a także podziału na typy z określeniem wg nazwy miejscowości reprezentatywnego znaleziska przewodniego, jak np. typy Erlach czy Rogály, w tej formie zaprezentowanego przez H. Müller-Karpe⁶. Jeśli nie doprowadzi się w najbliższej przyszłości do ujednocnienia tych kwestii, odnoszących się do podziału na typy i odmiany, badacze będą zmuszeni do każdorazowego cytowania, wg jakiego badacza określony został dany typ. Sprawę tę poddaję uwadze merytorycznej redakcji serii *Prähistorische Bronzefunde*, która w tym zakresie dysponuje odpowiednią już bazą źródłową w formie wydanych publikacji. Dotyczy to zresztą również innych kategorii wytworów metalowych, których typ z reguły określany jest albo nazwą miejscowości, regionem ich wytwarzania czy też wyróżnieniem cech szczegółowych w zakresie techniki wykonania lub formy, nie zaś zespołem symboli cyfrowo-literowych.

Jak wynika z załączonych materiałów, znaczna część opublikowanych przez T. Kemenczei mieczy obejmuje okazy dotąd w literaturze nieznanne, przechowywane głównie w muzeach węgierskich, a także okazy, które zaginęły, a wygląd odtworzono na podstawie dostępnej dokumentacji inwentarzowej. Wzbudzić musi zastrzeżenie fakt, że autor ten w niewielkim tylko

⁴ J. Fogel, *Studia nad uzbrojeniem ludności kultury łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły*, Poznań 1979, s. 27 nn. oraz tabl. I–VIII.

⁵ E. Sprockhoff, *Die germanischen Griffzungenschwerter*. W serii: *Römisch-Germanische Forschungen*, t. 5, Berlin–Leipzig 1931; tenże, *Die germanischen Vollgriffschwerter der jüngeren Bronzezeit*, j.w., t. 9, Berlin–Leipzig 1934.

⁶ H. Müller-Karpe, *Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern*, München 1961, s. 7 nn. oraz tabl. 92–101: mapy i formy podstawowe poszczególnych typów.

zakresie wykorzystał zbiory muzeów w Słowacji (tylko w Rimavská Sobota) oraz w Rumunii (Oradea). Jest to szczególnie ważne, ponieważ muzea obu tych krajów w miastach, sąsiadujących z Węgrami, posiadają w swych zbiorach tego typu zabytki, pochodzące z obrębu dzisiejszych Węgier. Mam zwłaszcza na myśli okres istnienia monarchii austro-węgierskiej, w którym zabytki przekazywano do różnych muzeów dla wzbogacenia ich ekspozycji. Szkoda też, że T. Kemenczei nie dokonał przejrzenia pod tym kątem również zbiorów polskich muzeów z działaniami archeologicznymi, w tym głównie w Krakowie, Poznaniu czy w Warszawie, zwłaszcza że w projektach wydawniczych *Prähistorische Bronzefunde* nie zasygnalizowano, jak dotąd, faktu podjęcia opracowania tej kategorii uzbrojenia przez polskich badaczy. Nawet jeśli tego typu autopsja zakończyłaby się negatywnymi rezultatami, warto fakt ten zaznaczyć we wstępnej części opracowania.

Piszę o tym także z tego powodu, że w licznych zbiorach muzeów, nie tylko zresztą w Polsce, przechowywane są miecze z zaznaczeniem ich pochodzenia z Węgier w charakterze ówczesnych importów. Warto przy tej okazji wspomnieć, że np. z Rożnowa, woj. Szczecin (b. pow. Gryfino) pochodzą ze skarbu dwa miecze typu Apa⁷, dla których za analogie służą mogą okazy, publikowane przez T. Kemenczei w ramach typu A (Hajdúsámson-Apa) (zob. s. 8 nn. i tabl. 1 oraz 2). Wydaje się, iż wzmiankując o ich obecności poza granicami Węgier przy omawianiu danego typu mieczy można było wzbogacić dane o ich występowaniu w odległych rejonach Europy Środk., a więc zarazem dostarczyć dodatkowych informacji, dotyczących dalekosiężnych powiązań kulturowo-wymiennych Kotliny Karpackiej, która w epoce brązu stanowiła ważne centrum kulturotwórcze oraz w zakresie wytwórczości brązowniczej. Tym samym można było wzbogacić dane o zaprezentowanej grupie mieczy o dalsze okazy.

Powyższa uwaga nie deprecjonuje bynajmniej wartości recenzowanej tu pracy, której zasięg terytorialny określony jest ściśle do obszaru Węgier w dzisiejszych jego granicach. Czytelnik spoza tego kraju otrzymuje szczegółową charakterystykę omawianych okazów, ważną dla studiów porównawczych nad pradziejami Europy Środk. w epoce brązu, a stanowiącą istotną bazę porównawczą w zakresie typologii oraz datowania importów pochodzenia „karpackiego”.

W kontekście tego ostatniego spostrzeżenia nasuwa się jednakże istotna uwaga. W omawianym opracowaniu T. Kemenczei brakuje przeglądowej tabeli typologiczno-chronologicznej reprezentatywnych typów i odmian. Tego typu tabele, załączone do innych opracowań omawianej serii wydawniczej, zezwalają na zaprezentowanie kolejności występowania lub wręcz współwystępowania poszczególnych odmian i typów tak w aspekcie chronologicznym jak i typologicznym. Tabelę taką, prezentującą zróżnicowanie typologiczne i chronologiczne dla dużych obszarów Europy, przedstawił w swoim czasie H. Müller-Karpe⁸, obejmując w niej również okazy ze Słowacji, Węgier i Siedmiogrodu, a datowane od HaA₁ do HaB₃; z pewnymi uzupełnieniami i modyfikacjami jest ona aktualna i dzisiaj. Fakt występowania (a więc i użytkowania) niektórych form mieczy przez dłuższy czasokres winien być na takiej tabeli wyraźnie zaznaczony w oparciu o ich znaleziska w skarbach czy grobach; inwentarz ich z uwagi na występowanie tzw. wyznaczników chronologicznych (mogą nimi być również te właśnie miecze), zezwala na określenie czasokresu ich produkowania, a w dalszej kolejności również ich użytkowania, tj. społecznego ich obiegu. Te dwa datowania na takiej tabeli winny być oznaczone w sposób wyróżniający się.

Tabela taka ważna jest z innego jeszcze powodu. Określone typy mieczy brązowych od wczesnych faz epoki brązu występują na obszarze Węgier i na terenach z nimi sąsiadujących, zwłaszcza w obrębie Słowacji, w ramach wyróżnianych horyzontów skarbów (określających niekiedy typ wytworów brązowych, jak np. Hajdúsámson czy Koszider), ale również w ramach horyzontów czasowych ich występowania, jak np. Apa. Pozwolę tu sobie przypomnieć, że archeologia węgierska dla tamtejszej epoki brązu przyjęła zupełnie inny, regionalny schemat

⁷ Zob. K. Kersten, *Die Funde der älteren Bronzezeit in Pommern. 7. Beiheft zum Atlas der Urgeschichte*, Hamburg 1958, s. 65 pkt. 607 i tabl. 60: 607.

⁸ H. Müller-Karpe 1961, tabela 103.

periodyzacyjny, opracowany m.in. przez A. Mozsolics, wyróżniający kolejne okresy od BI do BVIc, daleko odbiegający od tzw. naddunajskiego schematu periodyzacyjnego. W ramach tych właśnie okresów datowane są przez badaczy węgierskich i powtarzane przez archeologów spoza tego kraju określone kategorie zabytków. Nie ułatwia to uściślenia ich datowania na obszarach ościennych, dla których obowiązują inne, bardziej ogólne schematy periodyzacyjne, jak tzw. naddunajski oraz północny. Brak tego typu informacji w formie albo odrębnej tabeli, lub też zaznaczenia w tabeli ogólnej, utrudnia archeologom spoza Węgier datowanie importów brązowych, pochodzących ze strefy węgiersko-siedmiogrodzkiej, wg regionalnych ustaleń. Jest to szczególnie ważne w odniesieniu do znalezisk luźnych/pojedynczych, których datowanie może być oparte wyłącznie na datowaniu danych okazów w macierzystym centrum ich produkcji.

Przypomnieć tu wypadnie, że tabelę taką, zezwalającą na synchronizację wg podziału A. Reineckego, podziału wg. A. Mozsolics, horyzontów skarbów z tej części Kotliny Karpackiej (włączając tu również obszar zwłaszcza wsch. Słowacji) oraz podstawowych kultur archeologicznych, dla Węgier w epoce brązu zaprezentowała A. Mozsolics⁹, zaś dla terenu Słowacji – V. Furmánek, L. Veliačik i J. Vladár¹⁰. Szczególnie ta ostatnia jest istotna dla polskich badaczy, gdyż obejmuje szereg innych punktów zaczepienia dla chronologii porównawczej, w tym kontekście cywilizacji kretańsko-mykeńskiej i wyróżnianych dla niej faz epoki brązu.

Nie trzeba tu podkreślać, że materiał ilustracyjny, jak zawsze w tej serii wydawniczej, stoi na wysokim, ujednoliconym poziomie graficznym, prezentując wszystkie szczegóły zewnętrzne tak wykonania, jak i motywów zdobniczych pokrywających powierzchnię publikowanych zabytków. W licznych przypadkach podano też przekroje ich rękojeści oraz ostrzy. Jest to szczególnie ważne, gdyż liczne starsze publikacje są albo mało dokładne w tym zakresie, zwłaszcza co do fotografii, których jakoś pozostawia często wiele do życzenia z uwagi na ich małą czytelność, lub też publikowane w nich ryciny prezentują tylko ogólny wygląd danego zabytku oraz szkicowo potraktowane motywy zdobnicze, nie zachowujące zasady szczegółowego ich zaprezentowania.

Tu jednak można wyrazić żal, że autor opracowania nie załączył również innych szczegółów technicznych ich wykonania, gdyż niektóre okazy były poddane badaniom radioskopowym. Przypomnieć tu wypadnie, że w literaturze polskiej np. J. Fogel¹¹ przytoczył kilka przykładów mieczy z ziem polskich, dla których rentgenogramy zezwoliły na uchwycenie szczegółów technicznych wykonania rękojeści oraz łączenia jej z ostrzami. W przypadku pierwszego z wymienionych przez tego ostatniego autora okazu, a mianowicie pochodzącego z Lubinia, woj. Leszno, mamy do czynienia z typem Liptov, którego jedno ze zgrupowań znalezisk przypadało właśnie na pogranicze Słowacji i Węgier¹², a więc częściowo na obszar, który jest przedmiotem uwag T. Kemenczei. Określenie „typ Liptov” jest zresztą synonimem dla znacznie bardziej zróżnicowanej typologicznie i chronologicznie grupy mieczy z maszyną rękojeścią, występujących masowo od północno-wschodniej części Kotliny Karpackiej aż do dorzecza górnego Dunaju, a na obszarze Niżu Środkowoeuropejskiego – od Wisły aż do Renu w rozproszeniu¹³. Grupę drugą, również o podobnym zasięgu, reprezentują miecze z maszyną

⁹ A. Mozsolics, *Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit*, „65. Ber. der RGK”, 1984 (1985), s. 48 tabela I.

¹⁰ V. Furmánek, L. Veliačik, J. Vladár, *Slovensko v dobe bronzovej*, Bratislava 1991, s. 20 – tabela.

¹¹ J. Fogel 1979, tabl. V 2b oraz 4a; tabl. VI 3b oraz 4b; tabl. VIII 2b.

¹² Zob. np. H. Müller-Karpe 1961, s. 22 nn. oraz tabl. 93 mapa 2 – dla odmiany wczesnej i tabl. 93 mapa 3 – dla odmiany późnej.

¹³ Zob. np. J. Hrala, *Otázka pôvodu a rozšírení mečů liptovského typu a mečů s čiškovitou rukojetí*, „ARozh”, R. 6:1954, s. 215 nn. oraz 221 ryc. 112 – mapa dla mieczy typu Liptov oraz s. 223 ryc. 113 – mapa dla mieczy z rękojeścią o zakończeniu miseczkowatym.

rękojeścią o zakończeniu miseczkowatym, reprezentowane w obrębie wsch. Węgier i Siedmiogrodu przez liczne ich znaleziska w skarbach (!), a na pozostałym obszarze Europy Środk. – przez znaleziska /luźne pojedyncze. Bardziej szczegółowy ich podział na typy zaprezentował H. Müller-Karpe we wspomnianym wyżej opracowaniu mieczy z Bawarii, przytaczając mapy ich zasięgu do dużej części Europy.

Tego typu analizy specjalistyczne, oparte albo na zdjęciach rentgenowskich lub podobnych, z wykorzystaniem izotopów promieniotwórczych, coraz częściej są podejmowane w odniesieniu do publikowanych różnych kategorii zabytków metalowych. Jako przykład tego typu postępowania badawczego chciałbym tu przytoczyć analizy 3 mieczy z nieznanymi miejscowościami ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, przedstawione ostatnio przez G. Dmochowską-Orlińską¹⁴. Wykonane rentgenogramy wskazują na różne szczegóły technologii ich wykonania. W pierwszym przypadku chodzi o odlanie okazu w całości i nity u podstawy rękojeści stanowią faktycznie tylko ich naśladownictwa, pełniące rolę ozdób. W przypadku drugiego zabytku techniką odlewania wykonano oddzielnie brązową rękojeść i oddzielnie ostrze, które następnie z sobą łączono przez nałożenie pustej wewnątrz rękojeści na językowany lub sztabkowy trzpień ostrza, zapewne wypełniając wolną przestrzeń wewnętrzną jakąś substancją wiążącą typu lepiszczka i dodatkowo wzmacniano u podstawy nitami. W przypadku zastosowania drugiego z omawianych sposobów część wewnętrzną (tulejka) rękojeści była pusta i w ten sposób wykonujący zaoszczędzał nieco surowca brązowego, co było niemożliwe w przypadku wykonania miecza (lub sztyletu) w całości. Przytoczone przez wspomnianą autorkę przykłady dobitnie to potwierdzają¹⁵. Zezwalają zarazem na uchwycenie pewnych niedokładności technologicznych w trakcie ich odlewania, a zwłaszcza takich, jak np. obecność zżużenia czy pęcherzyków powietrza, wskazujących na trudności odlewania tak dużych przedmiotów przez niektórych specjalistów-brązowników.

Ponieważ T. Kemenczei (s. 65 n. nr 260–261 i tabl. 60:260–261) omawia również sztylety tzw. przedscytyjskie typu Kabardino-Pjatigorsk, odmiany Gamów-Berezovka z azurowymi rękojeściami brązowymi oraz ostrzem żelaznym, pochodzące z grobów oraz ze skarbów z terenu Węgier, chciałbym tu zwrócić uwagę na fakt, że rentgenogram podobnego sztyletu wykonany był dla okazu z Kotouč-Štramberg, okr. Nový Jičín (płn. Morawy), wykazując m.in. sposób połączenia obu części metalowych¹⁶. Ważną wydaje się tu również analiza metalograficzna wspomnianego zabytku¹⁷ dotycząca składu stopu brązu.

W moim odczuciu obie te ważne informacje winny być prezentowane w przyszłych opracowaniach omawianej serii, poświęconych poszczególnym typom wytworów brązowych, na wzór podobnych, stosowanych już przez badaczy czeskich i słowackich w pracach, dotyczących naczyń metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Zdaję sobie sprawę z tego, że wspomnianym badaniom specjalistycznym w zakresie rentgenogramów poddano dotąd niewielki tylko procent zabytków, ale taki fakt winien znaleźć odbicie w tego typu opracowaniach.

Obszar Węgier w epoce brązu stanowił ważne centrum produkcji różnego typu mieczy, wykazujących występowanie nie tylko na dużym obszarze Europy Środk., lecz również i w płd. Skandynawii, pod którą rozumieć należy zarówno Jutlandię i wyspy duńskie, jak i płd. Szwecję; w omawianej fazie stanowiły one ważny rynek zbytu na produkty wytwórczości brązowniczej

¹⁴ G. Dmochowska-Orlińska, *Trzy miecze brązowe z miejscowości nieznanymi*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 52:1991–1992, zes. 1, s. 55 nn.

¹⁵ J.w., s. 57 ryc. 4 i s. 57 n.

¹⁶ V. Podborský, *Štramberska dýka s křížovým jilcem a otázka rozšíření, původu a datování těchto dyk v Evropě*, „ARozh”, R. 19:1967, s. 209 ryc. 58:1–2; P. Mišustov, *Zpráva o spektrální analýze a technologii výroby dýky z křížovým jilcem ze Štrambergu*, „ARozh”, R. 19:1967, s. 223; Z. Bukowski, *Elementy wschodnie w kulturze łużyckiej u schyłku epoki brązu*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 28 n. oraz tabl. XI 8a-b.

¹⁷ P. Mišustov 1967, s. 221 i 222 pkt. 4; Z. Bukowski 1976, tabela 2 pkt. 5.

Kotliny Karpackiej. Zwracał na to uwagę m.in. H. Ottenjann¹⁸, a niektóre okazy omówił szczegółowo również i H. Thrane¹⁹, charakteryzując m.in. tzw. importy węgiersko-siedmiogrodzkie, ujawnione w IV–V EB w strefie nordyjskiej. Ze względu na przypuszczenia badaczy o możliwości naśladownictwa miejscowego w obrębie strefy południowo- i zachodniobałtyckiej szereg form, określanych pod względem formalnym jako okazy pochodzenia węgierskiego lub „karpackiego”, za jeden z istotnych elementów wyróżniających importy od wytworów lokalnych uchodzą analizy spektralne składu metali, z jakich wykonano dany zabytek, zwłaszcza pod kątem określenia obecności tzw. pierwiastków składowych oraz rzędu ich wielkości w danym stopie. W ślad za wspomnianym już H. Müller-Karpe wspomnę tu o typie Rogály, ujawnionym też na pñ. Morawach oraz nad górnym Dniestrem²⁰, dalej o wymienionym powyżej typie Liptov, przy czym mam tu na myśli głównie okazy z północnej części Kotliny Karpackiej²¹, z nerkowatym zakończeniem rękojeści, odmiany charakterystycznej dla tej strefy²².

Materiały opublikowane i zanalizowane przez T. Kemenczei są szczególnie ważne dla studiów porównawczych w obrębie trzech regionów. W zakresie rozwoju metalurgii brązu również i wytwórczość mieczy na Słowacji wykazuje konieczność rozpatrywania jej w ramach tej gałęzi wytwórczości na całym obszarze pñ.-wsch. części Kotliny Karpackiej oraz produkcji tam tych samych kategorii mieczy w ciągu epoki brązu, różniących się szczegółami drugorzędnymi, w tym motywami zdobniczymi²³. Założenie potrzeby uznania w tym przypadku części mieczy na obszarze zwłaszcza wschodniej i południowej Słowacji za importy z obszaru Węgier jest metodycznie błędne; możemy natomiast mówić jedynie o produkcji tej kategorii uzbrojenia w różnych warsztatach brązowniczych, pod względem cech podstawowych wykazujących jednak na całym tym obszarze duże podobieństwo lub identyczność, wynikającą z przynależności do tego samego centrum kulturotwórczego oraz wytwórczości brązowniczej siedmiogrodzko-słowacko-węgierskiego.

Strefa druga to dorzecze górnego i częściowo środkowego Dniestru, głównie jednak obszar kultury Gáva-Holihrapy, związanej z tzw. trackim Hallstattem, uzależnionej w dużym stopniu od napływu gotowych wytworów, w tym również i mieczy, z terenu Węgier. Materiały te zaprezentował w swoim czasie K. Żurowski²⁴, a pokrótce nawiązały do tych znalezisk również L.I. Kruszelnicka²⁵ oraz G. Smirnowa²⁶. Żałować jednakże należy, że poza materiałami, opublikowanymi przez K. Żurowskiego, obie wspomniane badaczki ograniczyły się praktycznie tylko do ogólnych wniosków i spostrzeżeń, nie publikując nowych odkryć tego typu, dokonanych po 1945 r., ani też nie ustosunkowując się do wyników analizy wspomnianego wyżej

¹⁸ H. Ottenjann, *Die nordischen Vollgriffschwerter der älteren und mittleren Bronzezeit*. W serii: *Römisch-Germanischen Forschungen*, t. 30, 1969, passim.

¹⁹ H. Thrane, *Europaeiske forbindelser. Bidrag til studiet af fremmede forbindelser i Danmarks yngre bronzealder (periode IV–V)*. *Nationalmuseets Skrifter, Arkeologisk-historisk række*, Bind XVI, København 1975, s. 45 nn.

²⁰ H. Müller-Karpe 1961, tabl. 92 mapa 1.

²¹ J.w., tabl. 93 mapa 2 i tabl. 94 mapa 3.

²² J.w., tabl. 100 mapa 9.

²³ Zob. V. Furmánek, L. Veliačik, J. Vladár 1991, s. 221 nn. oraz 252 nn.

²⁴ K. Żurowski, *Zabytki brązowe z młodszej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 8:1949, zesz. 2, s. 155 nn., zwłaszcza s. 180 nn. oraz tabl. 32–33.

²⁵ L.I. Kruszelnicka, *Vzaemovz'jazki naselenija Prikarpat'tja i Wolini z plemenami schidnoi i central'noi Evropi*, Kijiv 1985, s. 52 nn.; tejże, *Severo-vostočnoe Prikarpat'e v epochu pozdnej bronzy i rannego železa (problemy etnokulturnych processov)*, Kiev 1991, s. 24 nn.

²⁶ G.I. Smirnova, *Kulturno-istoričeskie processy v bassejnie srednego Dnestra v konce II-pervoj polovine I tysjačelietij do n.e.*, Kiev 1990, s. 8 nn.

badacza polskiego. Natomiast za uzupełnienie dla tego regionu służyć mogą studia W.A. Dergaczewa²⁷, lecz te dotyczą Mołdawii w epoce brązu, tj. obszaru w międzyrzeczu Dniestru i Prutu, który wykazywał ściśle powiązania kulturowo-wymienne między tym obszarem a Płn. Nadczarnomorzem w fazie kultury zrębowej oraz tzw. fazie przedscytyjskiej, znacznie zaś słabsze z Siedmiogrodem.

Wreszcie strefę trzecią stanowią ziemie w dorzeczu Odry i Wisły, a zwłaszcza obszar Małopolski, z którego materiały opublikowane zostały stosunkowo obszernie przez J. Kostrzewskiego²⁸ oraz Górny Śląsk w fazie kultury łużyckiej²⁹ i Śląsk Środkowy w tej samej fazie³⁰.

Opracowanie T. Kemenczei uznać należy za ważne dla dalszych badań porównawczych nie tylko w zakresie wytwórczości brązowniczej na obszarze Kotliny Karpackiej i Europy Środk. Na północ od Sudetów – Karpat, ale również szeroko zakrojonych studiów nad dalekosiężnymi kontaktami kulturowo-wymiennymi tej części Kotliny z osadnictwem z obszarów w międzyrzeczu Łaby – Odry – Wisły. W dalszych tego typu opracowaniach byłoby korzystne zrealizowanie również wymienionych przez mnie wyżej postulatów, rozszerzających charakterystykę publikowanych materiałów oraz wnioski z niej wypływające. W zakresie wymiany dalekosiężnej należy mieć na uwadze fakt, że od HaB₃ następuje zdecydowana reorientacja w kontaktach kulturowo-wymiennych z południem obszarów w dorzeczu wspomnianych rzek w wyniku włączenia płn.-wsch. części Kotliny Karpackiej w strefę kulturowo-osadniczą tzw. przedscytyjską (kimmeryjską?), następnie zaś i scytyjską. Zaś z momentem wykształcenia się wschodniohalszackiego centrum kulturotwórczego od HaB/C – objęcia ich oddziaływaniami osadnictwa w dorzeczu Odry i Warty, w małym natomiast stopniu środkowej Łaby. Kontakty z omawianą tu częścią Kotliny Karpackiej schodzą od tego momentu wyraźnie na dalszy plan, a ich odnowienie, głównie jednak z zachodnią częścią Węgier, daje się zaobserwować w dorzeczu Odry i Warty dopiero od HaD₂, tj. praktycznie w sychłkowej fazie istnienia na tych obszarach regionalnych grup kultury łużyckiej.

Zbigniew Bukowski

²⁷ V.A. Dergačev, *Bronzovye predmety XIII–VII vv. do n.e. iz dnestrovsko-prutskogo mēzdureč'ja*, Kišinev 1975, s. 32 nn. oraz 58 – miecze; tenże, *Moldavija i sosednie territorii v epochu bronzy*, Kišinev 1986, s. 172 nn. oraz 189.

²⁸ J. Kostrzewski, *Skarby i luźne znaleziska metalowe od eneolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 15:1962 (1964), s. 5 nn., s. 93 nn – materiał ilustracyjny oraz s. 125 nn. mapy i zestawienia do nich.

²⁹ M. Gedl, *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, s. 62 nn.

³⁰ B. Gediga, *Plemiona kultury łużyckiej w epoce brązu na Śląsku środkowym*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 143 nn.